

УДК 347.9
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).992](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).992)

О. Г. Привиденцев

orcid.org/0000-0001-9212-9941

аспірант кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Нова фаза військових дій, яка розпочалася 24.02.2022 року в Україні, продовжила з новим масштабом збройну агресію Російської Федерації (далі – РФ) на теренах нашої незалежної та суверенної держави, та була визнана Верховною Радою України як геноцид Українського народу. Ці події вплинули, без винятку, на всі соціально-культурні, політико-економічні та правові реалії нашої держави. Зараз відбувається активний процес адаптації правової сфери до вимог воєнної реальності з метою максимально ефективного врегулювання суспільних відносин. Налагоджений процес здійснення правосуддя в Україні не може бути зупинений навіть за умови введення воєнного стану, адже деструктивні зміни та порушення прав та законних інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави, які відбуваються при веденні бойових дій, потребують відповідної реакції з боку держави, порушені права повинні відновлюватись, зокрема і в рамках цивільного процесу. Процес здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану має характерні теоретико-правові та організаційно-процесуальні особливості, які потребують наукового дослідження.

Стан дослідження. В своїх працях багато українських та зарубіжних вчених-юристів приділяють увагу фундаментальним питанням цивільного судочинства. Цей великий пласт юриспруденції є предметом розгляду цілих правових шкіл. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загалом досліджувались тільки у вимірі історично-правової ретроспективи. Серед таких науковців можна виділити: О. Гетьманцев, В. Кюмаров, М. Кожевніков, Г. Ковальчук, Т. Кілічава, М. Курило, С. Кузніченко, І. Лесько, О. Нестерцова-Собакар, Б. Потильчак, Н. Саліщева, В. Сорокін. Однак, сучасний український досвід здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану поки що є неопрацьований в достатній мірі та не висвітлювався у працях науковців.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження характерних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Завданнями статті визначено:

- дослідження характеру впливу воєнного стану на здійснення цивільного судочинства;

- проведення аналіз теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану;

- дослідження тенденції розвитку законодавства в правовому регулюванні здійснення судочинства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 24.02.2022 року Указом Президента України № 64/2022 був введений воєнний стан на території України через збройну агресію та вторгнення РФ. В умовах воєнного стану як особливого правового режиму можливе тимчасове (із зазначенням строку дії) обмеження прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Правосуддя – це основоположна категорія і кінцева мета у реалізації конституційного права кожної особи на судовий захист. В Конституції України закріплюється право на судовий захист (ст. 55), яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану (ст. 64) [1]. Правосуддя як виключна судова компетенція реалізується через спеціальну процесуальну форму при розгляді і вирішенні справи. Відповідно до завдання цивільного судочинства, яке визначено в ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, можна констатувати, що здійснення правосуддя в рамках цивільного судочинства полягає у справедливому, неупередженому та своєчасний розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави [2].

Незважаючи на динамічні зміни у налагодженій системі функціонування держави, система судових органів повинна виконувати основну покладену на неї функцію – здійснення правосуддя. В ст. 12² та ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено положення щодо здійснення судочинства в період воєнного стану, а саме:

- суди діють виключно на підставі та в спосіб, які визначені законами України та Конституцією України;

- заборона обмежень повноваження судів, які визначені чинним законодавством України;

- повторно закріплене виключне повноваження судів на здійснення правосуддя;

- забороняється створювати надзвичайні та особливі суди;

- забороняється прискорення та скорочення будь-яких форм судочинства;

- передбачена в законний спосіб зміна територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя, а також можливість зміни місцезнаходження судів [3].

Зміни до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які були внесені 03.03.2022 року визначили механізм зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин (зокрема, воєнний стан та військові дії) [4]. Своїми розпорядженнями голова Верховного Суду вирішує питання про зміну територіальної підсудності, відповідну інформацію доводять до відома на офіційному сайті судового органу, а на Державну судову адміністрацію України (далі – ДСУ) покладено обов'язок скласти та доводити до відома перелік судів, які тимчасово не працюють. З початком воєнного стану кількість звернень до судів в рамках всіх форм судочинства значно скоротилась, хоча приблизно через місяць від початку активних бойових дій статистика звернень має тенденцію до зростання. Як зазначає т.в.о. Голови ДСУ України О. Сальніков: «...судова система вистояла і закріпилася на рубежах, які забезпечили їй Збройні сили України, а громадяни отримали необхідний доступ до правосуддя» [5]. Зараз найпоширенішим вектором в цивільному судочинстві є справи, пов'язані із захистом права власності: речово-правові та зобов'язально-правові позови, а також позови про відшкодування завданої шкоди.

Цікавим аспектом є і той факт, що Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду дійшов позиції у своїй постанові від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19, що суд має право ігнорувати імунітет РФ в цивільних справах та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ. Законом України «Про міжнародне приватне право» встановлюється судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі в національному суді іншої держави [6], але з 24.02.2022 року були розірвані дипломатичні відносини між Україною та РФ, тому направлення листів і запитів до посольства РФ в Україні із цієї дати неможливе з огляду на припинення його роботи в Україні. Деякі акти відображають існування певних меж у міжнародному праві щодо надання відповідного судового імунітету в цивільному процесі та передбачають, що держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на

території держави суду, хоча вони і не ратифіковані Україною [7], [8].

У відповідь на вимоги часу прискорена адаптація системи правосуддя до сучасних воєнних умов життя створює додаткові особливості здійснення судочинства. У зв'язку з цим сформульовані наступні положення в роз'ясненнях Верховного Суду та підготовлених Радою суддів України рекомендаціях щодо роботи судів в умовах воєнного стану:

- за можливості відкладати або знімати справи з розгляду через неможливість прибуття учасниками справи на судові засідання у зв'язку із небезпекою для життя або аналогічної загрози для працівників суду;

- право учасників судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку з активними бойовими діями, а також право на розгляд справи у online-режимі (відеоконференції) на підставі відповідної заяви;

- пріоритетний розгляд невідкладних справ;

- необхідність брати на себе відповідальність у напрацюванні відповідної судової практики, виходячи із реалій воєнного часу;

- розгляд справ, які не є невідкладними, здійснюється лише за письмової згоди на це всіх учасників справи;

- керівництво судів обмежує особистий прийом громадян та допуск сторонніх осіб на судові засідання;

- для організації безпечних умов відвідувачів судів та учасників судових процесів обмежено доступ до деяких е-ресурсів, які дозволяють відстежувати стан розгляду справ;

- при визначенні графіку та умов роботи судів слід керуватися поточною обстановкою та оперативно реагувати на її зміну;

- запровадження воєнного стану є поважною причиною для поновлення процесуальних строків [9].

Напрацьований досвід під час пандемії Covid-19 тепер застосовується і еволюціонує під час воєнного стану, зокрема в аспекті поглиблення можливостей цифровізації під час доступу до правосуддя. Так, 11.03.2022 року в ДП «Центр судових сервісів» було запроваджено новий модуль відеоконференцзв'язку, який відповідає за значне спрощення процедури трансляції судових засідань в online-режимі. З 24.02.2022 року по 11.04.2022 року в такому форматі було проведено 9 300 судових засідань, а в «Електронному суді» за аналогічний період часу було зареєстровано 1 900 нових користувачів. З 08.04.2022 року почав працювати новий сервіс «Електронний кабінет», який надає можливість надсилати документи іншим учасникам перед відправкою до суду з отриманням підтвердження про доставлення.

13.03.2022 року Верховний Суд надав рекомендації працівникам судів на випадок захоплення населеного пункту чи суду або такої безпосередньої загрози. Серед таких рекомендацій за наявної можливості – вивезення судових справ та їх передача до суду, на який покладається відповідна територіальна підсудність, насамперед тих, що перебувають у провадженні, а за відсутності такої можливості – забезпечити зберігання справ у сейфах в приміщенні суду [10]. Адже у випадку втрати судових проваджень, процесуальним законодавством передбачено їх відновлення, але тільки справ, у яких вже ухвалено рішення або постановлено ухвалу про закриття провадження. Всі інші справи відновленню не підлягають, а позивач повинен подавати знову позовну заяву до відповідного суду з актуальною на теперішній момент підсудністю.

Чітко можна відстежити активізацію законотворчості в тенденції до адаптації судочинства під вимоги воєнного стану. З моменту введення воєнного стану було зареєстрована значна кількість законопроектів, які впливають певним чином на умови судочинства. Декілька законопроектів заслуговують на увагу, а саме №7315 та №7316 від 26.04.2022 року, які стосуються змін до процесуального законодавства України та Закону України «Про судоустрій та статус судів» на період дії воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, пропонується запровадження можливості доручення повноважень секретаря судового засідання іншими працівниками апарату суду або виконувати свої професійні функції дистанційно, пропонується запровадити можливість додаткового сповіщення учасників судового процесу про розгляд справи будь-якими можливими відомими засобами комунікації (телефонограма, електронні та sms-повідомлення, мобільний додаток «Дія»), розширення сфери застосування письмового провадження при розгляді судових справ у судах всіх юрисдикцій на період дії воєнного чи надзвичайного стану, можливості проведення зборів суддів дистанційно у режимі відеоконференції, отримання через додаток «Дія» особою, що є стороною по справі у формі електронного документу судового рішення по справі та/або виконавчого документу та інше [11], [12].

Висновки. З 24.02.2022 року російські війська обстрілюють житлові райони міст та селищ по всій території України, що в свою чергу спричиняє масовані руйнування, загрозу життю та здоров'ю цивільного населення та порушує основоположні права та свободи людини.

Система судових органів виконує покладену на неї основну функцію – здійснення правосуддя, навіть в умовах воєнного стану, забезпечуючи право особи на судовий захист, яке гарантоване Конституцією України. Основні засади та аспекти

правового регулювання цивільного судочинства в умовах воєнного стану визначаються в Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі України, Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та Законі України «Про судоустрій та статус судів». Так, нормативно-правові засади судочинства залишаються непорушними юридичними конструкціями, навіть в умовах воєнного стану, і є чітко визначеними в законодавстві України.

У процесі реалізації судочинства суди стикаються із рядом питань організаційного та процесуального характеру, пов'язаних із динамічною картиною бойових дій на певних територіях і неможливістю в повній мірі виконувати свої професійні обов'язки. По мірі можливостей ці питання впорядковуються нормативними та організаційно-розпорядчими документами вищих та колегіальних судових органів, таких як Верховний Суд та Рада суддів України з метою якнайшвидшої адаптації судової системи до вимог часу. В умовах воєнного стану під час здійснення судочинства згідно роз'яснень Верховного Суду та рекомендацій Ради суддів України забезпечується пріоритет безпечної роботи суду та учасників судового процесу, право першочергового розгляду невідкладних справ, у яких обмежені строки розгляду, надання можливості проводити судові засідання у форматі відеоконференцій, а також зміна підсудності справ у разі загрози життю та здоров'ю працівників суду та учасників процесу, розширення інструментарію цифровізації та електронних систем, зокрема, ресурсів ДП «Центр судових сервісів».

У законодавчих ініціативах чітко відстежується тенденція до спрощення процедурних елементів в здійсненні судочинства у вигляді залучення нових цифрових ресурсів з метою розширення можливостей доступу до правосуддя в період воєнного стану та ефективного функціонування судової системи.

Констатуємо, що війна та активні бойові дії на території України не зупиняють процес цивільного судочинства та правосуддя загалом, хоча і накладають характерний відтиск на роботу судів.

Вбачається за доцільне продовжити вивчення сучасного досвіду роботи судів щодо здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану задля подальшої адаптації організаційно-правової регламентації діяльності судів у зазначених умовах.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40-42. Ст.492.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

4. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. №31. Ст.545

5. Інформація про діяльність судів в умовах воєнного стану станом на 28 березня 2022 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1265236/> (Дата звернення: 26.04.2022).

6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32, ст.422.

7. Європейська конвенція про імунітет держав від 16.05.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text. (Дата звернення: 12.05.2022).

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 02.12.2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50#Text. (Дата звернення: 12.05.2022).

9. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (Дата звернення: 03.05.2022).

10. Розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Recomendatsii.pdf (Дата звернення: 25.04.2022).

11. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану №7315 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495> (Дата звернення: 04.05.2022).

12. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) № 7316 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489> (Дата звернення: 04.05.2022).

Анотація

Привиденцев О. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті досліджується питання щодо здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану в аспекті теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей. Військові дії на території України спричинили значний вплив на всі виміри буття та функціонування людини та держави, зокрема і на сучасні правові реалії, що зумовлює прискорення процесу адаптації юридичної сфери до вимог воєнної реальності з метою максимально ефективного врегулювання суспільних відносин. У статті визначено характер впливу воєнного стану на здійснення судочинства при організації праці в судах та при здійсненні правосуддя. Проведено аналіз щодо теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану: констатовано непорушність основних засад здійснення правосуддя, недопустимість обмеження конституційного права людини на судовий захист та її доступ до правосуддя в умовах воєнного стану на основі проаналізованого законодавчого закріплення зазначених аспектів в національному законодавстві

України, досліджено організаційні зміни в роботі судів, які закріплені в рекомендаціях Верховного Суду та Ради суддів України, визначено пріоритетність в роботі судів в умовах воєнного стану. Проаналізовано правовий висновок, який міститься в постанові Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду щодо позбавлення Російської Федерації судового імунітету у деяких категоріях цивільних справ. Проаналізовані деякі акти міжнародного права щодо меж, в яких може бути надано судовий імунітет іноземним державам в цивільному процесі. Досліджено розвиток законодавства щодо правового регулювання здійснення судочинства в умовах воєнного стану: тенденції законотворчих ініціатив в Україні прагнуть до спрощення процедури судочинства за допомогою максимально ефективного застосування досвіду, набутого під час пандемії Covid-19, яке полягає у широкому застосуванні інформаційних технологій та використання технологій дистанційної комунікації в режимі реального часу при розгляді справ в суді та для сприяння ефективній та безпечній організації праці суду.

Ключові слова: цивільне судочинство, воєнний стан, робота суду, судочинство, цивільний процес, судовий імунітет.

Summary

Pryvydentsev O. G. Features of civil court proceedings in martial law. – Article.

The article examines the issue of civil court proceedings in martial law in terms of theoretical and legal characteristics and organizational and procedural features. Military actions on the territory of Ukraine have had a significant impact on all dimensions of life and functioning of man and state, including modern legal realities, which accelerates the process of adapting the legal sphere to the requirements of military reality in order to most effectively regulate public relations. The article defines the nature of the influence of martial law on the administration of court proceedings in the organization of labor in the courts and in the administration of justice. An analysis of the theoretical and legal characteristics and organizational and procedural features of civil court proceedings in martial law: the inviolability of the basic principles of justice, the inadmissibility of restricting the constitutional human right to judicial protection and its access to justice in martial law on the basis of analyzed legislative consolidation of these aspects in the national legislation of Ukraine, the organizational changes in the work of courts, which are enshrined in the recommendations of the Supreme Court and the Council of Judges of Ukraine, the priority in the work of courts in martial law. The legal opinion contained in the decision of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court on the deprivation of the Russian Federation of judicial immunity in some categories of civil cases is analyzed. Some acts of international law on the limits within which judicial immunity can be granted to foreign states in civil procedure are analyzed. The development of legislation on legal regulation of court proceedings in martial law is studied: trends in legislative initiatives in Ukraine seek to simplify the procedure of court proceedings in martial law through the most effective use of experience gained during the Covid-19 pandemic, which is the widespread use of information technology and remote communication technologies in real time when considering cases in court and to promote efficient and safe organization of court work.

Key words: civil court proceedings, martial law, court work, court proceedings, civil procedure, judicial immunity.